

Ապագա Հանդես

APAGA
Quarterly

Հայ-իրանական մշակութային եւ հասարակական եռամսյա հանդես
An International Journal of Oriental Studies

Սասուն, ավերված եկեղեցի

ISSN 1682-5438

Համար 65, հունիս , 2016 թ.

No. 65, June 2016

ԱՊԱԳԱ No. Համար 65 (80) 2016 APAGA

Հայ-իրանական մշակութային եւ հասարակական միջազգային եռամսյա հանդես
An international Quarterly Journal of Oriental studies

Արտոնատեր, Հրատարակիչ եւ Գլխավոր խմբագիր
License-holder, Publisher & Editor-in-Chief

Էդ. Բաղդասարյան / Ed. Baghdasarian, PhD.

*Փոստարկղ համար 15875-9488 Թեհրան-Իրան
POBOX No. 15875-9488 Tehran – Iran*

WEB: www.apagaonline.com and www.apagamonthly.4t.com
E-mail: apaga98@hotmail.com ISSN 1682-5438

Քովանդակություն

Հայերեն	Թավրիզի հայկական թատրոնը
Անգլերեն	Ահ ու սարսափի իշխանություն- Սասունի ջարդերը
Պարսկերեն	Անթուան Սերուզին – հազվագյուտ Ղաջարական նկարներ

CONTENTS

Armenian	Armenian theater in Tabriz
English	A REIGN OF TERROR- Sassoun massacres
Persian	Antouan Sevrougin- Rare photos of Ghajar era

- Հոդվածների հեղինակների կարծիքները կարող են չհամընկնել խմբագրության տեսակետներին:
- Արտատպության դեպքում հղումը «Ապագա»-ին պարտադիր է:
- Ստացված հոդվածները չեն գրախոսվում և չեն վերադարձվում:

Subscriptions: \$ 20 per year

Գինը 5000 ռիալ

Թավրիզի Հայկական թատրոնը

Դր. Էդ. Բաղդասարյան

Թավրիզի Հայ թատրոնը հիմնադրվել է 1879 թ. Բերդաթաղի (Ղալա) դպրոցի տեղուհ Մեսրոպ քհն. Փափագյանի (Վանեցի, Հետագայում վարդապետ) ջանքերով: Նա իր շուրջ հավաքելով մի խումբ երիտասարդներ, երեք ներկայացում է կազմակերպում իր բնակարանի բակում, 1879 թ. ապրիլին: Նա թե բեմադրիչ էր, թե հուշարար, իսկ միակ կին դերակատարը նրա դուստր Աշխենն էր, որը մյուս դերասաններից շատերի նման, ուսուցիչ էր հայոց դպրոցում: Մշակութային այդ ձեռնարկին մեծապես նպաստել է նաև Արամյան դպրոցի այն շրջանի հոգաբարձուհիները, որի նախագան էր Նազար էֆենդի Գորոյանը: Տեր Մեսրոպ Փափագյանը հայրն է հայտնի գրող Վրտանես Փափագյանի եւ ազգային-հեղափոխական ակնաւոր գործիչ Կոմսի (Վահան Փափագյան): Ութսունական թվականներին հաստատվել էր Թավրիզում, իրբեւ քահանա եւ ուսուցիչ: Հետագայում ձեռնարկվեց վարդապետ:

Հետեւյալ նկարը ներկայացնում է առաջին թատերախաղը, որ տեղի ունեցավ Նազար Գորոյանի տան բակում: Գլխավոր դերերից մեկը կատարում է Նազար Գորոյանը¹:

1880-81 թթ. ներկայացվում էին մեծ մասամբ ֆրանսերենից թարգմանված եւ տեղական սիրողական թատերախաղերը²:

1880-ական թթ. որպես թատերական ձեռնարկների նախաձեռնող եւ կազմակերպիչ աչքի է ընկնում «Պարսկաստանի Հայեր» գրքի հեղինակ Նազար Գորոյանցը, որն իր տան ընդարձակ բակում կազմակերպում էր ներկայացումներ, ուսուցիչ եւ բատերական սիրող Աբրահամ Փանուկյանի բեմադրութեամբ:

1887-88 թթ. Ավագ Ավագյանի ղեկավարած 12 հոգիանոց խումբը «Արամյան» դպրոցի սրահում բեմադրում էր մի քանի թատերգութիւններ: Ազգերի լեզվով բեմադրվել է «Պեպոն» Աբրահամ Փանուկյանի թարգմանութեամբ:

1888 թ. Թավրիզ են այցելում Թիֆլիսի թատրոնի մշտական խմբի անդամներ՝ դերասան Ս. Սաֆրագյանը եւ նրա կինը՝ դերասանուհի Ալման, որոնք «Արամյան» դպրոցի դահլիճում բեմադրում են մի քանի թատերգութիւններ, «Օթելլո»-ն եւ ազգերի լեզվով «Քույր եւ եղբայր» կատակերգութիւնը: Նրանք 1889 թ. կրկին այցելում են Թավրիզ եւ ներկայացումներ տալիս:

¹ - Բաճախի օրացույց, Թեհրան 1942:

² - Թ. Ֆրանգյան, Ատրպատական, էջ 161:

Թավրիզում առաջին ներկայացումը

1890-ական թվականներին թատերական գործը զարգանալով տարածվում է նաև մյուս հայկական թաղում՝ Լիլավայում, իսկ Բերդաթաղը ունենի իր թատերասրահը, Լիլավան էլ 1895-ին է ունենում իր թատերասրահը, երբ նշանավոր իրանահայ վաճառական թումանյան եղբայրների բարերարությունով կառուցվում է «Թամարյան» դպրոցի երկհարկ շենքը:

1900 թ. երկու թաղերում էլ հիմնվել են «Թատերասիրաց» ապա նաև «Երաժշտասիրաց» ընկերությունները, որոնք միանալով Բերդաթաղի «Թատերասիրաց»-ին կոչվում է «Թատերա-երաժշտասիրաց ընկերություն»³:

1901-2 թթ. նշված միությունները կովկասից ժամանած Ֆելեքյան քուլյերի եւ մյուսների կողմից արվում են մի շարք ներկայացումներ:

1903-1905 թթ. բեմադրվում են նոր թատրոններ, հին ու նոր բեմական սիրողների մասնակցությամբ, որոնցից մեկին մասնակցում են նաև Հրաչյա Աճառյանն ու կինը՝ Արուսյակը: Աչքի է ընկնում

³ -Արսեն Մամյան, «Իրանահայ վերջին 50-ամյա թատրոնի վաստակավորները, Թեհրան 1984, էջ 7-9:

Արմենակ Ահարոնյանը: Բոլոր ներկայացումները կազմակերպվում էին դպրոցների, միությունների եւ գրադարանների օգտին: 1903 թ. Ղազարոս Աղայանի «Հեքիաթը» բեմադրեց «Անահիտ» թատերական խումբը, «Հայկազյան-Թամարյան» դպրոցի դահլիճում, որին մասնակցում էին Գր. Հարությունյանը, Արամայիս Ասլանյանը, Հուսիսիմե Տեր Ստեփանյանը, Սիրանուշ Բալայանը, Մկրտիչ Զաքարյանը, Արմենակ Աֆթանդիլյանը, Հմայակը, Գասփար Հակոբյանը, Լեոն Գրիգորյանը, Հեղինե Գրիգորյանը, Իսկուհի Բուդաղյանը, Արսեն Դանիելյանը, Իսկուհի Օհանյանը, Վիկտոր Աֆթանդիլյանը⁴:

1909 թ. Թավրիզ է այցելում Արեյան-Արմենյան դերասանական խումբը, որին մասնակցում էին՝ Մանվելյան, Բերոյան, Առաքելյան, Ալիխանյան, տիկ. Սարգսյան, տիկ. Արուսյակ, Ղազարյան եւ օր. Շահնազարյանը: Նրանք բեմադրում են «Պատվի համար», «Ավագակներ», «Մարովո ճրագներ», «Էս էլ քեզ մոցիբուլութուն», «Դուկա. Շտոկման», «Ոճրագործի ընտանիքը», «Արցունքի հովիտը», «Օթելլո», «Երեկոյան շեփորը», «Հրեաներ», Կրիչընսկու հարսանիքը», «Թագի համար» եւ «Բարեկամներ»:

Խումբը վերադարձի ճամբին Ջուլֆայում հյուրանոցներից մեկում ներկայացնում է՝ «Ոճրագործի ընտանիքը», «Օթելլո» եւ «Պատվի համար»-ը՝ բավարարություն տալով հայ, ռուս եւ տեղացի հասարակույթյանը⁵:

1910 թ. փետրվարի 13-27-ին Լիլավայի եւ Բերդաթաղի սրահներում, դպրոցների օգտին տեղի են ունենում երեք թատերական ձեռնարկներ, որոնց ներկա էին նաեւ Եփրեմն ու Սարդար Բահադորը իրենց գինակիցներով, որոնք փետրվարի 10-իցն Թավրիզ էին հասել Ղարադաղից: Նույն թվականի ապրիլին բեմադրվում է երեք այլ թատրոններ:

1911 թ. թատերական կյանքը ավելի է աշխուժանում Թավրիզում, այստեղ են գալիս Թիֆլիսի դրամատիկական խմբի առաջնակարգ անդամներ՝ Մայուրյան-Զարիֆյանի ղեկավարությամբ կազմակերպած դերասանական խումբը, նրանք տալիս են տասնմեկ ներկայացում՝ առաջացնելով մեծ խանդավառություն:

1912 թ. «Թատերա-երաժշտասիրաց ընկերությունը» անկումային շրջան է ապրում, թատերական կյանքը գրկվում է իր աշխուժութունից: 1913 թ. իրավիճակը մեծ փոփոխություն չի կրում,

⁴ - آندرانیک هویان ، تئاتر ارمنیان در آذربایجان ، فصلنامه تئاتر شماره ۱۸ و ۱۹ دوره جدید

بهار و تابستان ۱۳۷۸ .

⁵ - Արսեն Մամյան, նշվ. աշխ. էջ 11:

միայն թավրիզ են այցելում Հովսեփի եւ Արուս Ոսկանյանները, որոնք տալիս են մեկ ներկայացում:

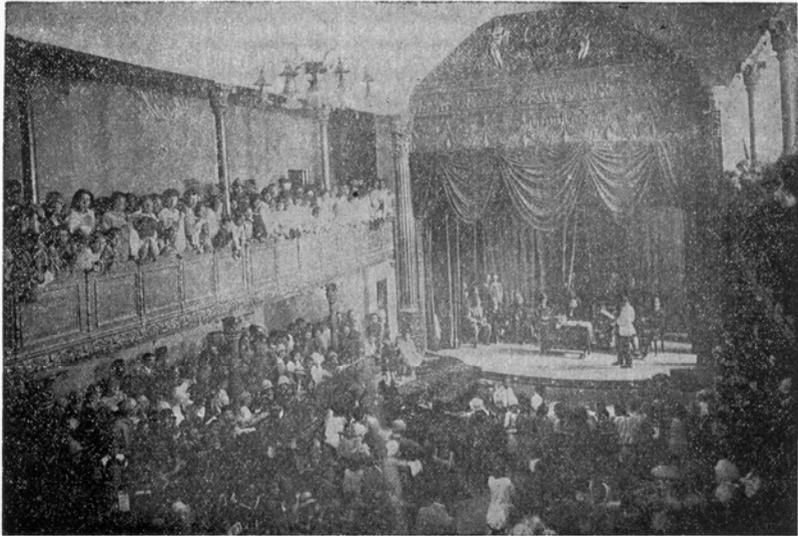
1914 թ. Հովսեփի եւ Արուս Ոսկանյանները, Թորոսյանը, տիկին Վարդիթերը, Իս. Ալիխանյանը այցելում են թավրիզ եւ կազմակերպում մի շարք ներկայացումներ:

1915 թ. Ավագ Մելիք Աբրահամյանը կազմակերպում է Սիրողական մնայում խումբ, ապա հիմնադրվում է «Թատերասերների միություն»-ը:

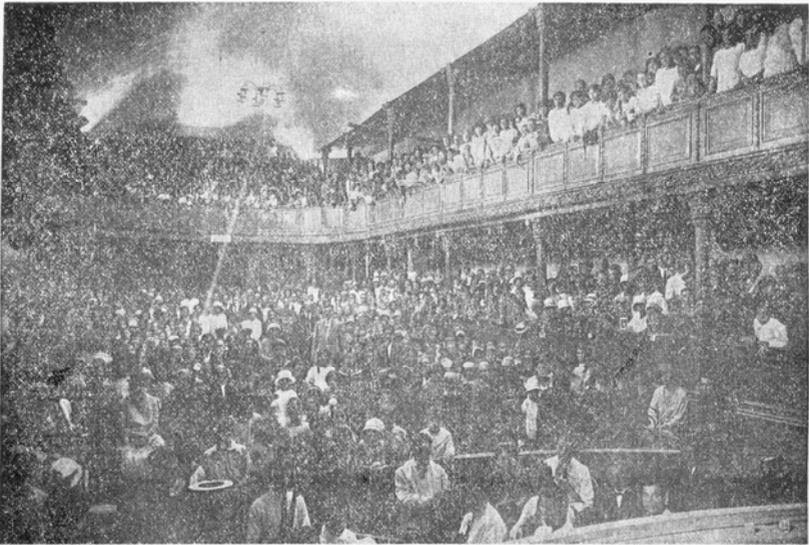
1914-15 թթ. կառուցվում է 500 հանդիսատես ընդունող «Արամյան թատրոն»-ը Բերդաթաղում: Այդ դահլիճը ավելի քան երեք տասնամյակ ծառայեց թավրիզահայ բեմին: 1916 թ. այդ թատրոնում ներկայացումներ էր կազմակերպում Ջարիֆյան խումբը: Նաեւ պարսկերենով բեմադրվում է «Շերլոկ Հոլմս»-ը⁶:

1917 թ. աշխատել է նաեւ Արմեն Արմենյանի ղեկավարած դրամատիկական դերասանական խումբը, որին մասնակցում էին տիկին Դուրյան-Արմենյան, Սարգարյան ու Փիրումյան ամուսինները եւ Մկրտիչ Թաշճյանը:

1918 թ. մայիսի-նոյեմբեր ամիսներին թուրքական զորքերի ներխուժման պատճառով դադարում է թատերական կյանքը թավրիզում:

⁶ - Նույն տեղում, էջ 12:

Թավրիզի Արամյան Թատրոն

1919-20 թթ. «Սիրողների նորակազմ խումբ»-ը Թաշճյանի ղեկավարությամբ տալիս է պարբերական ներկայացումներ, նաև ազերի լեզվով: Հրապարակ են գալիս նոր ուժեր:

1921 թ. Թավրիզահայ թատերական կյանքում նոր եռուզեռ է սկսում Երեւանից ժամանած բեմական սիրողների միջոցով, որոնց մեջ էր հետագա իրանահայ դերասանապետ Մանուել Մարությանը: 1924 թ. Հայաստանից եկած խմբի կազմում էին Հասմիկը, Վ. Վաղարշյանը, Հ. Ներսիսյանը Ա. Ավետիսյանը, Շամիրխանյանը, Օ. Բունիաթյանը, Ա. Ասկանյանը, Հ. Խաչատրյանը, Մեղնիկյանը եւ այլն:

Թավրիզահայ թատերական կյանքում ուշագրավ դեր է ունեցել «Կուլտուրական Միություն» թատերական բաժանմունքը: Միությունն ուներ թեև փոքր, սակայն կոկիկ ու հարմարավետ թատերասրահ: «Կուլտուրականը» 1936-43 թթ. Ռեգաշահյան բռնապետության կողմից ազգային փոքրամասնությունների նկատմամբ գործադրված սահմանափակումների պատճառով առաջացած հասարակական-մշակութային կյանքի անկման շրջանից հետո, 1944-ին վերսկսեց իր գործունեությունը եւ որոշեց միությունը միավորել 1942-ին դերասան Եփրատ Բարոյանի հիմնած «Հ. Աբելյան դրամա-օպերային խումբ»-ը, այն վերանվանելով «Թավրիզահայ թատերական Վարչության դրամատիկ խումբ», որը հետագայում եղել է «Դրամատիկ» խումբ: Հարկ է նշել, որ մինչեւ 1936 թ. Թավրիզի թատերական կյանքը վարում

էին «Կուլտուրական»-ի դրամատիկ խումբը, «Աղամյան» անունով եւ նրա շուրջ հավաքված դերասաններն ու բեմական սիրողները⁷:

1930-ական թվականներին թավրիզահայ թատերական կյանքում հիշատակելի դեպքերից էին Սուշեղ Հովհաննիսյանի «Չարլիի մորաքույրը» եւ Հ. Թումանյանի «Գիքորի» բեմադրութիւնը, հանձին նշանավոր բանասեր Հայկ Աճեմյանի:

1940-ական թվականներին իրենց գործունեութեամբ նշանավորվում էին «Հ. Արեւյան» եւ «Դրամատիկ» խմբերը եւ «Սասունցի Դավիթ» մարզական միութեան թատերական բաժինը⁸:

Քարիզի Հայ բանահան Վարչուրեան եւ նրան կից բանահան խմբի անդամները, աջից ձախ, Ա. Եարֆ Նուսաձ.— Ա. Տամաքոյժ Սնդրակ Առաքելեան, Սարգիս Մելիքեան, Տիկ. Ելենա Անեսիսեան, Տարաքազէ Առաքել Յարութեան, Տիկ. Արալոյս Մելիք Բաղդասարեան եւ Յովհաննէս Մարգ, Բ. Եարֆ, Կանգնած.— Արմենակ Ահարոնեան, Անոն Հասարեան, Դոկտ. Սամուէլ Առաքելեան, Գագիկ Ռեչունի, Եփրատ Բարոյեան, Մեսրոպ Աճեմեան եւ Արամայիս Աղամալեան:

(Նկարւած 1944 թ. Քարիզում):

1944 թ. թավրիզի Հայ դրամատիկ խումբը ներկայացրեց Ա. Դումանի «Աշխարհի դատաստան»-ը, երաժշտախմբի ղեկավարն էր Լեւոն Գրիգորյանը, բեմկան խմբի ղեկավարութեամբ: Ապա ներկայացվեցին «Սիրերական», «Սիւրբալ եւ Սուղարեն»:

⁷ - Նույն տեղում, էջ 14:

⁸ - Նույն տեղում, էջ 16:

Ա. Շիրվանգադերի «Պատվի համար», Պերճ Պուռչյանի «Սոս եւ Վարթիթեւ»-ը, Զիակոմեդիի «Կորրադո» դրաման, իսկ 1946 թ. սովետահայ դրամատուրգ Ա. Արաքսյանի «Արծվիկ»-ը եւ այլն: Հիշված բեմադրույթյուններին մասնակցում էին Տիկին Արշալույսը, Դ. Աղայանը, Արմենակ Ահարոնյանը, Գրիշը, Եղբայրը, Ասո Հովհաննիսյանը, Արամը, Հրայր Հովհաննիսյանը, Հրահատը, Ասիան, օր. Հասմիկը, Գեղամ Աֆթանդիլյանը, Աննիկը, Ար. Աղամայանը, Զաքարյանը, Ս. Մովսիսյանը, Հ. Պետրոսյանը, Ա. Արզումանյանը, Մանիա Մինասյանը, Մ. Մելիքյանը, Սեդրակ Առաքելյանը, Եփրատ Բարոյանը, տիկին Ելենա Ավետիսյանը եւ ուրիշներ⁹:

1950-ական թվականներին ներկայացումներ են կազմակերպում թատերական ուժերը եւ ՀՕՄ-ը (Հայ Օգնութեան Միութեանը):

1960-ական թվականներից թատերական կյանքը թավրիգում ի շարս Իրանի մյուս շրջանների սնկում է ապրում: Նրա պատճառն էր բեմական ուժերի տեղաշարժը թավրիգից Թեհրան:

Վերջին շրջաններում, ՀՕՄ-ից բացի թատերական ձեռնարկներ էր սկսում կազմակերպվել նաեւ Հայ Մշակութային Արարատ կազմակերպութեան թավրիգի մասնաճյուղը, որոնց ձեռնակողներից էր տիկին Մարուսիա Վահրամյանը¹⁰:

⁹ - آ. هويان ، تئاتر ... ص ۱۸۳-۱۷۶.

¹⁰ - Նույն տեղում էջ 18:

در صحنه شير و خورشيد سرخ يكشنبه ۹ مهر ۱۳۲۲ از طرف هنريشنگان ارمانه نمايش عشقي و اخلاقي

برای شرافت

بوقع نماشا گذارده خواهد شد بلیطها در کاسه تاتار بفروش میرسد

شروع ساعت ۸ ونیم بعد از ظهر

بیرسمول مسروب عجمیان

ՇԻՐՈՒՍՈՒՐՇԻԴ ԹԱՏՐՈՆ

ԹԱԽԻՐՉԻ ՀԱՅ ԹԱՍԵՐԱԿԱՆ

Վ Ա Ր Զ Ո Ւ Թ Ե Ա Ն

ԳՐԱՄԱՏԻԿ ԽՈՒՄԲԸ

ԿՐ ԲԵՄԱԴԻՐԷ

ՇԻՐՎԱՆ ԶԱԴԷՏ

ՊԱՏԻ ՀԱՄԱՐ

ԳՐԱՄԱ ԶՈՐ ԳՈՐԴՈՂՈՒԹՅԱՐԲ

ՄԱՍՆԱԿՑՈՒՄ ԵՆ՝ Տ. Տ. ԲԱՐՍԵՂՅԱՆ, ԱՆՆԻԿ, ԳԵՂՈՒԶԻ, ՄԵՆՈՒ, Գ. Գ. ԱԼՄՈՆԵՆ Ե.,

ԱՂԱՄԱԿԱՆ Ա., ԵՓԲԱՐ, ԶԱՐԿԱՐԵՆ Լ., ՄՈՎՍՍԵՆ Ե., ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵՆ ԱՍՈ.

ԳԵՏՐՈՍԵԱՆ Լ.

ՏՈՒԾՈՐԸ ՆԱԾՐՈՔ ՎԱՆՈՒԹՈՒՄ ԵՆ «ԱՅԵՑԱՐ» ԵՒ «ՄԵՐՔԷՋ» ՄԱԿԱԶԻՆՆԵՐՈՒՄ. Գ ՍՈՒԾՈՒ.

ՄԿՏՁԵԱՆ ԳՐԱՌԱՆՔՈՒՄ. ԻՍԿ ՆԵՐԿԱՅԱՑՄԱՆ ՈՐԸ ԹԱՏՐՈՒ ԿԱՍԱՆՈՒՄ

ԲԵՄԱԳԻՐՆԵՐ՝ ԱՂԱՄԱԿԱՆ ԳԵՏՐՈՍԵԱՆ

ԱԳՈՐԵՆԻՍԻՍԻՍՈՐ՝ Մ. ԱԶԷՄԵԱՆ

ԲԵՄԱԿԱՐԳՈՐ՝ Ա. ԱՔԷՍԻՄԱՆԵԱՆ

ՍՐԱԼԻ ԳՈՍ. ԿԱՊԿՈՒԿՈՋ՝ Ս. ՄԵԼԻՔԵԱՆ

ՍԿԻԶԲՆ ԵՐԵԿՈՅԵԱՆ ՈՒՂԻՂ ԺԱՄԸ ԳԻՆ

ԵՐԿՈՐԴ ԶԱՆԿՈՑ ԹԵՏՈՑ ՄՈՒՏՔԻ ԳՈՒՈՐԸ ԿՐ ՓՎԿԻ

Բացի թավրիզից, Ատրպատականի մյուս հայաբնակ շրջանում էլ կատարվում էին բեմական ներկայացումներ, որոնցից կարելի է նախ հիշել Սալմաստը, որտեղ թատերական կյանքն սկսել է 1889 թվականից, Ղալասար գյուղի դպրոցի ջանքերով:

Սալմաստի առաջին թատերասրահը կառուցվում է 1894 թ. Հաֆթվան գյուղում, Ղալասարը 1900-ին է օժտվում թատերասրահով, իսկ 1904-ին թատերասրահ է կառուցվում նախ Փայաջուկում (Բաֆֆիի ծննդավայր), ապա Մահլամ գյուղերում: 1890-ական թվականներ

կեսերից հետո, թատերական կյանք է սկսվում նաև Ատրպատականի մյուս հայաշատ վայրերում՝ Ուրմիայում, Խոյում, Մարաղայում, Արդաբիլում ու Ղարաղաղ գավառում: 1904 թ. Խոյ քաղաքի հայուկթյունն ուներ թեև փոքր , սակայն հարմար բեմ, դպրոցի շենքում: Մարաղայի մասին տեղեկուկթյուններ կան 1902-ից, Արդաբիլի մասին՝ 1905-ից: Ղարաղաղի մի շարք գյուղերում (Վինան ու Ողան մասնավորապես) թատերական ձեռնարկներ են եղել 1905-ից:

Առաջին ներկայացումը Ուրմիայում տրվել է 1897-ին ժամանակավոր բեմի վրա: Հինգ տարի դադարից հետո, 1902-ին մի խումբ բեմական սիրողներ կազմակերպում են երկու ներկայացում եւ դրանցից ստացված գումարով կառուցվում է մի թատերասրահ¹¹:

1956 թ. մայիսի 20-ին, Գյարդաբաղ հայաբնակ գյուղի հոգաբարձուկթյան եւ «Րաֆֆի» գրադարանի վարչուկթյան նախաձեռնուկթյամբ ներկայացվեց «Ուշ լինի նուշ լինի» օպերետը՝ «Րաֆֆի» գրադարանի օգտին: Ներկայացումը տեղի ունեցավ եկեղեցու բակում¹²:

¹¹ - Նույն տեղում էջ 19:

¹² - Ալիք, 1956, հունիսի 4:

TURKEY AND THE ARMENIAN ATROCITIES A REIGN OF TERROR.

**FROM TARTAR HUTS TO CONSTANTINOPLE PALACES.
CENTURIES OF OPPRESSION — MOSLEM AND CHRISTIAN —
SULTAN AND PATRIARCH — BROKEN PLEDGES FOLLOWED
BY MASSACRE AND OUTRAGE.
THE RED CROSS TO THE RESCUE.**

BY THE

REV. EDWIN MUNSELL BLISS,

Late of Constantinople,
Editor of ENCYCLOPEDIA OF MISSIONS; Assistant Editor
of THE INDEPENDENT,
ASSISTED BY

The REV. CYRUS HAMLIN, D. D., Founder of Robert
College; PROF. E. A. GROSVENOR, of Amherst College;
REV. BENJAMIN LABAREH, D. D., late of Persia, and Other
Eminent Oriental Scholars; also Several Eye-Witnesses of
the Massacres.

CHAPTER XX.

THE SASSUN MASSACRE.

**A Deliberate Plan of The Turkish Government — Kurdish
Raids — Armenians Defend Themselves — Kurds
Reinforced by Regular Troops — Terrible Scenes of
Slaughter — Stories of Survivors.**

IN view of the situation set forth in the preceding chapter the European powers emphasized more earnestly than before their demand for reforms, and the Turkish Government became convinced that another step was necessary in order to avert what they feared would be the complete destruction of their power. What that step was it is the object of this chapter to describe, leaving the inference as to the plan to come later. Among the different plains of Eastern Turkey there is none more fertile than the plain of Mush, about forty miles west of Lake Van. From the earliest times it has been noted for its harvests and for the general prosperity of its people, who partook, to a greater degree than was true of many other sections, of the vigor of the mountaineers. Bordered with high mountains on every side it was always an object of envy to the Kurdish tribes. Incursions had been repeatedly made and some result was manifest

in the increase of Moslem villages here and there over the plain. Still, however, it was the center of Armenian influence in that section; even Bitlis and Van were scarcely more intensely Armenian than Mush. It was natural also that some of the revolutionists should turn their eyes to this section. Here if anywhere must be the center of the new Armenia, and an effort was undoubtedly made to stir some of the people to a revolution in opposition to the Turkish Government. The plain villagers, however, furnished very little encouragement for anything of this kind. They realized perhaps even more clearly than the mountaineers did that opposition to the combined force of the Turkish Government and the Kurdish tribes was worse than useless, and the agitators found themselves turned aside after accomplishing but very little. They then turned their attention to the mountain villages where the spirit of independence was more strongly manifest. In the summer of 1893 one of these men was captured near the city of Mush, and the government had suspicion that friends of his were gathering in the mountains on the east. They accordingly sent word to certain Kurdish chiefs whose men had been enrolled in the Hamidieh cavalry to make a raid. Knowing the character of the mountaineers, these chiefs made their preparations somewhat carefully. They gathered their men from every side, and it became evident to the Armenians that there was to be trouble. For a time there were simply ordinary raids; animals were carried off, occasionally a man was killed — sometimes Armenian, sometimes Kurd. Ordinarily when a Kurd was slain his body was secured for burial before his people could come to claim it.

At last there was a pitched battle in which the villagers were able to do considerable execution without heavy loss of life to themselves. The Kurdish chiefs finding themselves worsted withdrew, and no sufficient pressure could be brought to bear upon them to make them renew the contest. The Governor-General of the province, however, with troops and field pieces, infested the mountains but made no attack, preferring apparently to come into parley with the Armenians. He asked them why they did not submit to the government and pay taxes. Their reply was that they were not at all disloyal to the government, but could not pay taxes twice, to Kurds and to the government. If the Turkish authorities would give protection, they were perfectly willing to pay the taxes. During the winter several of their leaders were invited to Mush but declined to accept. With the advent of the spring of 1894, the situation became worse. The government decided to make the advance and reiterated its instructions to the Kurdish chiefs to attack the whole section, west of the Mush plain and known now as Sassun, which included about forty villages. They came on every side and practically besieged the whole province. They stole animals, and the result was occasional contests in which one or more on either side fell. On one occasion the Kurds succeeded in securing the

bodies of two of their comrades who had been killed, and carried them to the government at the city of Mush, reporting that the whole region was filled with armed men, who were defying the power of the government. Then followed a general attack upon the different villages. The Armenians had the better situation, and defended themselves with considerable success. The Kurds appeared to be unequal to the task of subduing them. The government reinforced them with soldiers, regular troops, but generally in disguise so as to retain as far as possible the appearance of the ordinary contests that had been going on for years between the villagers and the Kurdish chiefs.

Reinforced by these men, the Kurdish chiefs spread on every hand. They were assisted by the Turkish troops, not only in positive attack, but in stratagems the most outrageous. Companies of troops would enter a village, telling the Armenians that they had come for their protection. They were received and quartered in the different houses; then in the night they rose and slew the villagers, men, women, and children. Realizing now the evident intent, the Armenians resolved to fight and sell their lives as dearly as possible. The result was that for nearly three weeks from the latter part of August there was a general campaign of butchery. So bitter was the contest, that the Governor of Mush, fearing that he had not sufficient force at hand, sent word to the general commander of the Turkish forces in Eastern Turkey, whose headquarters were at Erzingan, west of Erzurum, to gather what troops he could, to join with the troops already there, and the Kurds, in the fight.

Word meanwhile had been sent to Constantinople, that all Eastern Turkey was in rebellion, and the Sultan had issued a firman, calling upon his loyal subjects to put down the rebellion at all hazards. This firman was in the hands of the Commander Marshal Zekki Pasha as he came to Mush. He read it before the troops, then placed it upon his breast, and exhorted the men to do their duty. Especially on the last day of August, which was the anniversary of the Sultan's accession to the throne, was this exhortation read, and by every means in his power he roused the troops to the bitterest attack. At this time all pretense of complaint of revolution was thrown aside. Villages against which no charge of disloyalty had ever been made, where there had been no trouble of any sort, suffered equally with those where there had been contests. The receipt of taxes amounted to absolutely nothing. On every hand it was proclaimed that there must be a clean sweep; that the whole population of the Armenian district must be exterminated. In one village the priest, and some of the leading men, went out to meet the Turkish officer, declaring their loyalty, and begging for mercy. It was all to no avail, The village was surrounded and every man put to death. The stories of individual outrages were such as scarcely can be believed. Private letters, from persons well qualified to know the truth, many of which are quoted in full in "The Armenian Crisis in Turkey," by

the Rev. F. D. Greene, give instances almost too terrible for belief. We quote a few:

“A number of able-bodied young Armenians were captured, bound, covered with brushwood and burned alive. A number of Armenians, variously estimated, but less than a hundred, surrendered themselves and pled for mercy. Many of them were shot down on the spot and the remainder were dispatched with sword and bayonet.

“A lot of women, variously estimated from 60 to 160 in number, were shut up in a church, and the soldiers were “let loose” among them. Many of them were outraged to death and the remainder dispatched with sword and bayonet. A lot of young women were collected as spoils of war, Two stories are told. 1. That they were carried off to the harems of their Moslem captors. 2. That they were offered Islam and the harems of their Moslem captors; refusing, they were slaughtered. Children were placed in a row, one behind another, and a bullet fired down the line, apparently to see how many could be despatched with one bullet. Infants and small children were piled one on the other and their heads struck off. Houses were surrounded by soldiers, set on fire, and the inmates forced back into the flames at the point of the bayonet as they tried to escape.

“At Geligozan many young men were tied hand and foot, laid in a row, covered with brushwood and burned alive. Others were seized and hacked to death piecemeal. At another village a priest and several leading men were captured, and promised release if they would tell where others had fled, but, after telling, all but the priest were killed. A chain was put around the priest’s neck, and pulled from opposite sides till he was several times choked and revived, after which several bayonets were planted upright, and he raised in the air and let fall upon them.

“The men of one village, when fleeing, took the women and children, some 500 in number, and placed them in a sort of grotto in a ravine. After several days the soldiers found them, and butchered those who had not died of hunger.

“Sixty young women and girls were selected from one village, and placed in a church, when the soldiers were ordered to do with them as they liked, after which they were butchered.

“In another village fifty choice women were set aside and urged to change their faith and become *hanums* in Turkish harems, but they indignantly refused to deny Christ, preferring the fate of their fathers and husbands. People were crowded into houses which were then set on fire. In one instance a little boy ran out of the flames, but was caught on a bayonet and thrown back.”

The following stories from survivors of the massacre will give a more vivid picture than any general description:

STORY OF A SURVIVOR OF THE SASSUN MASSACRE.

“ My name is Asdadur Giragosian. My home was on the sunny side of a high mountain, in the central village of the beautiful valley of Geligozan. This valley presents a charming scene when viewed from the top of one of the surrounding mountains, with many villages scattered here and there, and clumps of huge walnut trees between, giving the valley its name, ‘Valley of Walnuts.’

“Up to 1894 my family was a prosperous one, as were most of the families of Sassun. The Kurds who lived about us were, on the whole, friendly, though they frequently practiced their habitual business of stealing cattle and sheep, but we were generally able to re-take our own, or others in their place. Our family consisted of twelve members, and we had many cattle and sheep. In the whole village were two hundred families, who possessed in the aggregate more than 15,000 sheep. Of course each of the sixty Armenian villages in the Sassun district (of which 42 are now ruined) had many cattle and sheep.

“In the spring of 1894 the Kurds began to drive away our sheep more boldly than usual. At the same time the government, suspecting that there were many armed revolutionists in Sassun, sent to search for them, but failed to find them. They then wished to arrest some of our notables and take them to Mush as revolutionists, saying, ‘You have revolutionary societies here.’ We resisted and prevented their taking our men. As I said, the Kurds made several attacks that spring, carrying off our animals, and we pursued them and rescued the animals, killing one or two men, whom we buried so they could not find them. Twice they attacked with this result, but the third time we were not able to bury the two Kurds we killed, and they carried them to Mush and showed them to the government. A great tumult resulted, and it was reported, ‘The Armenians of Sassun have rebelled and massa-cred the Moslem inhabitants.’ Also, ‘They are armed with rifles and cannon.’ The Turkish Government availed itself of the excuse, and instigated the Kurds to attack the Armenian villagers and massacre them. This they attempted to do, a large number attacking us, aided by many soldiers in disguise. But though the Kurds had been well armed by the government, we were able, owing to our superior position, to withstand them successfully for fifteen days. The Kurds were constantly repulsed, leaving many dead and wounded. During this time the Turkish soldiers were being rapidly collected in Mergé-mozan. About twenty-five battalions of soldiers were gathered there. In these fights with the Kurds we lost only seven persons, but three Armenian villages were burned.

“The assembled soldiers now began to attack. One day we heard the sound of their bugles, and for a whole day they continued to advance with great tumult and besieged Geligozan on the sides. The road to a very high mountain named Andok was left open, and we were able to carry our families and animals there, but this in a hasty manner, while fighting with

Turkish soldiers. Then the army divided, one part going toward Andok, the other coming toward us. We had already left the village and taken refuge among the rocks above it. Our position enabled us to withstand them all day, but we could see that they had burned the village of Husentsik, near our own. Toward evening they made a fiercer attack and got nearer us. Our ammunition was nearly exhausted, and we began to retreat. They now set fire to our village too, and from a distance, in the dark, we could see it burning. We fled to Andok, where our families and animals had been carried, but seeing that it was not a safe place to stay, we left it, and after a day's journey over rocks and mountains, towards evening reached a ruined church. Here we passed the night, but in the morning soldiers appeared and we hastened our flight. All our goods and most of our animals we left there. Near evening we reached a mountain named Gala-rash (Black Castle). We were very tired and hungry, but had nothing to eat, so we killed a sheep and ate it. But few of the villagers were to be found, the greater part having fled to other places. From this place we fled in the dark to the neighboring Kurdish village, where our Aghas (chiefs) lived. Before morning we learned that Aghpig was also burned. Our Kurdish Aghas came out from the village to defend us against the soldiers, but did not succeed, and returned to the village, and we were obliged to continue our journey, though tired and thirsty.

“ When it was possible to stop, our first care was to find water and kill a sheep for food. The following day we learned that Hedink also was burned. Hearing this we fled to Heghat, and then to a near mountain. The next morning we heard that Heghat was burned. We descended from the mountain into a valley up which we slowly retreated, changing our position every day. But on the third day our pursuers appeared, and we left all our sheep and fled with our cattle. Soon we left the cattle too. One of my brothers, Atam, fled with the family, while my other brother, his fifteen-year-old daughter, and I, lagged behind and entered a forest, but when they saw my brother, two soldiers fired and he fell dead. Hearing the noise, the girl cried out and they saw her and shot her dead also. Me they did not find, and towards evening I came out of the forest, and hurrying forward, reached the family and told them of my brother's and his

Image © ArmenianHouse.org

[caption] THE CITY OF HARPUT IN EASTERN TURKEY. This is the eastern portion of the city, somewhat distant from the site occupied by the Euphrates College and the mission house. The hill is several hundred feet higher than the plain. Immediately in front of the dome is an Armenian Church. The city of Harput suffered very severely in the massacres.

[page 378 - illustration]

Image © ArmenianHouse.org

[caption] THE CITY OF AINTAB, NORTHERN SYRIA. In the background is the old citadel. In the center is the Girls' School of the

American mission. The building in the foreground gives a very good idea of the way in which the roofs are made. The stone roller is used especially when, after a period of drought, the rain moistens the mud surface of the roofs.

daughter's death. We wept aloud and spent the night disheartened, tired and hungry. In the morning, thinking the soldiers had turned back, we returned to a village to obtain food. I found my brother's body and buried it, but before I had time to bury the girl, the soldiers appeared. My remaining brother fled with the family, but I entered the forest. In the morning I found another refugee in the forest, who was seeking his family. He told me he had killed an ox, but had been obliged to leave it because the soldiers appeared. We were so hungry and faint that we could hardly walk, but we sought the ox and were about cooking some meat when soldiers again appeared.

“So we left the fire, climbed up the mountain, and hid behind some rocks. The soldiers saw us and two of them came to find us. We waited there for a few moments all trembling with terror. Suddenly a soldier appeared, aimed his gun at me and fired, the bullet piercing my leg. The other soldier also fired and pierced my thigh. Then they came up and severely wounded me with their short swords, in the shoulder and thigh. I shut my eyes and they thought me dead, and were about to depart when they saw my companion behind a rock; they fired at him with true aim, and I heard his horrible cry as he fell. Before leaving us, one of the soldiers suspecting I was still living, proposed to cut my body to pieces, but his companion rejected the proposition, objecting that there was no water to wash the swords. So they merely threw some large stones at me, which fortunately did no special harm. When the soldiers were far enough away I spoke to my companion to see if he was living, and he answered very feebly saying he could neither walk nor move, and I was in the same condition. Oh! our distress then! Tired, hungry,

thirsty, severely wounded, we should die in torture, or be the prey of wild beasts. I cried to the soldiers, ‘ We are still alive, come and put an end to our misery.’ I cried but they did not hear me.

“ After a while two Armenian fugitives passed by and saw us, and we besought them to carry us to a ruined sheep-cote near by. They were so hungry and weak they could hardly walk, and said they were not able to carry us, but yielding to our entreaties, they made a great effort and carried us there, gave us some water and fresh cheese and departed. We remained there three days, these friends coming to us at night and going away in the morning. We soon saw that this was too dangerous a place to stay, as we constantly heard the sound of guns and bullets passing over our heads. So they transferred us to another ruin, where we were tortured by the heat by day and the cold by night, naked and wounded. Our friends did not do much for us, not believing we could live. After three days my

companion's mother came, bringing some millet to cook for us, but going out to get some water, she heard the sound of bugles and fled, but soon returned and cooked it. The next day our brothers came with the woman and tried to cook some wheat, but were again frightened by the sound of the bugles and fled, my brother wishing to carry me with him, but I said, 'It is better for you and the family to escape. I must die.' Toward evening they came back and carried us on their shoulders to another place, where some other families had already taken refuge. Soon they were obliged to leave this place also, fleeing in haste, and left me there. I remained in this dreary place eight days alone with my suffering save that they sometimes brought me a little food. After the eight days we heard that a firman had come ordering the massacre to cease. The soldiers then drove any fugitives they met, wounded or not, to the ruined villages. I remained thus among the ruins for two months, till my wounds were healed. As soon as I was strong enough, I left the ruins and slowly made my way to Vartenis (an Armenian village on the Mush plain). There I found my wife, but of the rest of the family I know nothing."

With the man whose story is told above was a lad of seventeen years, named Serope Asdadurian, from the village of Mushakhshen, not far from Mush city. His statement shows the state of the region before the date of the massacre.

STORY OF SEROPE ASDADURIAN.

"Our family consisted of fifteen members, of whom four are now living, the others having died by the hands of the Kurds and Turks.

"Before the year 1893 the brother of the celebrated robber chief, Mousa Bey, had abducted the daughter of the head man of our village. After a while the girl was rescued from his hands and married to a young man of Vartenis. In the spring of 1893 she visited her father's house, after which her father wished to send her, under safe escort, to her husband at Vartenis. He besought my father to carry her, and he accepted the charge. On the way fifteen Kurds attacked the party and attempted to carry off the woman, but my father and his companions resisted, and delivered the woman safely to her husband, two of the Kurds being killed in the affray. My father fled to Russia, but soon returned, and for a month or so remained so concealed that no one saw him. After a while, however, it became known that he had returned, and suddenly one day the Mudir (Turkish petty governor) of the neighboring village surrounded our house with a band of zabtiehs (gendarmes) to seize my father. He knew that to be taken was probably to be killed with tortures, and determined to sell his life as dearly as possible. So when the zabtiehs burst open the door and came in my father killed one of them and rushed out with his rifle. But in his haste he struck his head violently against the frame of the door and fell, nearly dead. One of the zabtiehs fired and killed him. They then killed my mother, my two sisters,

my uncle and four cousins. They carried away our cattle and sheep, robbed the house and burned it.”

So the crimson storm of carnage rolled on, until not less than thirty villages had been laid waste, so completely destroyed that even the names had been erased from the official records. As to the number of killed it is almost impossible to give accurate estimate. It must have been not less than five or six thousand, many put it much higher. Some soldiers said that a hundred fell to each one of them to dispose of, while others wept because the Kurds did more execution than they. Some, however, claimed to have been unwilling actors in the scene and suffered great mental torments. The wife of one noticed that he failed to pray, as had been his invariable custom. She spoke of it to him and he answered, “ God will not hear me. If there is a God he will take vengeance for these awful deeds. Is there any use to pray ? ” It is also told of other soldiers that on reaching their homes they inquired of Armenian acquaintances, “Who is this Jesus of Nazareth ? The Sassun women were constantly calling out to Him.”

At last the carnage stopped. The commander-in-chief of the fourth army corps at Erzingan reached the field in time to save a few prisoners alive and to prevent the extermination of four more villages that were on the list to be destroyed. He then sent a telegram to Constantinople that rebellion had been overcome and that order had been restored in the province. For this he received a medal and the thanks of the Sultan.

عکس‌های نایاب و تاریخی از زنان و دختران ایران در ۱۲۰ سال پیش

انی کاظمی ۱۹م مرداد، ۱۳۹۴

پهلوی‌ها ایران را با چنین وضع و حال و ریخت و قیافه تحویل گرفتند. آنتوان سوروگین پرکارترین عکاس دوران قاجار و پدر عکاسی اجتماعی ایران است. در سال ۱۹۰۸ میلادی سوروگین با مشروطه‌طلبان در ارتباط بود. عاملان محمدعلی شاه در عکاسخانه او بمب گذاشتند و حدود ۵ هزار نگاتیو شیشه‌ای او نابود شد.

زنان و دخترانی با کوزه‌های آب

آنتوان سوروگین (متولد: ۱۸۴۰ - مرگ: ۱۹۳۳) را پرکارترین عکاس حرفه‌ای اواخر دوران قاجار و پدر عکاسی اجتماعی ایران می‌خوانند.

دو زن ایرانی نشسته زیر کرسی در زمان قاجار

ناصرالدین شاه علاقه زیادی به عکس‌های آنتوان سوروگین داشت.

مادر ایرانی با دو فرزند خود • تصویری متعلق به بیش از صد سال پیش

آنتوان سوروگین حدود سال ۱۸۷۰ وارد ایران شد. او در ابتدا در تبریز اقامت کرد اما پس از چندی به تهران رفت و در خیابان علاءالدوله (خیابان فردوسی کنونی) یک استودیوی عکاسی باز کرد.

زنی که به کودک خود شیر می‌دهد

پس از چندی به عنوان عکاس‌باشی مخصوص به دربار ناصرالدین شاه راه یافت اما به عنوان یک هنرمند آگاه تنها در دربار عکاسی نکرد بلکه به میان مردم رفت و عکس‌های بسیاری از مردم کوچه و بازار آن روزگار گرفت.

زندگی روستایی در دوران قاجار

بیشتر عکس‌های آنتوان سوروگین حدود سال ۱۹۰۰ میلادی گرفته شده است. او توانایی صحبت کردن به زبان فارسی را مانند زبان مادری داشت و به خوبی با اقشار مختلف مردم ایران ارتباط برقرار در آن زمان ارتباط برقرار کرد.

دو دختر از عشایر ایل شاهسون بیش از صد و بیست سال قبل

عکس‌های او از مردم، آداب و رسوم، مشاغل، اقوام، دربار سلطنتی، حرمسرا، مساجد و بناهای یادبود و... را در آن زمان نشان می‌دهد.

سه دختر از عشایر ایران در اواخر دوران قاجار

با وجودی که آنتوان سوروگین عاشق ایران بود، عکس‌های بیشماری که او از ایران تهیه کرد سرنوشت غم‌انگیزی پیدا کرد. در سال ۱۹۰۸ میلادی آنتوان سوروگین با مشروطه‌طلبان در ارتباط بود. عاملان دربار محمد علی شاه در استودیوی او بمب گذاشتند و حدود پنج هزار نگاتیو شیشه‌ای از آرشیو بزرگ او نابود شد و تنها دو هزار عکس باقی ماند.

دختران فرش‌باف در زمان قاجار

در زمان رضاشاه نیز عکس‌های او توقیف بود تا این‌که در زمان محمدرضا پهلوی برخی از عکس‌های آنتوان سوروگین از نابودی نجات یافت.

زنان گدا در زمان قاجار

جمعی از دختران عشایر کرد در زمان قاجار

پرتراهی از دو گدا در زمان قاجار

زنان و نوازندگان کرد

پرتره‌ای از یک دختر ایرانی در زمان قاجار

پرتره‌ای از یک دختر ایرانی در زمان قاجار

رقاصان و نوازندگان کرد در زمان قاجار XXX

رقاصان و نوازندگان کرد در زمان قاجار

زنان ایرانی در عصر قاجار

زن ایرانی در عصر قاجار

زن ایرانی در عصر قاجار

زن ایرانی در عصر قاجار

زنان ایرانی در عصر قاجار

آپاگا فصلنامه بین المللی ایرانشناسی و ارمنی شناسی

شماره ۶۵ بهار ۱۳۹۵

صاحب امتیاز و مدیر مسئول

ادیک باغداساریان

صندوق پستی شماره ۹۴۸۸-۱۵۸۷۵

تهران - ایران

نشانی اینترنت www.apagaonline.com و www.apagamonthly.4t.com

apaga98@hotmail.com

پست الکترونیکی

ISSN 1682-5438

فهرست

فارسی آنتوان سوروگین - عکس های کمیاب دوران قاجار

ارمنی تئاتر ارمنی تبریز

انگلیسی حکومت ترور و وحشت - کشتار ارمنیان ساسون

مقالات و دیدگاه های مندرج در نشریه لزوماً بیانگر موضع "آپاگا" نیست.

نشریه در حکم و اصلاح مقاله ها مجاز است.

مقالات و مطالب رسیده باز گردانده نمی شود.

استفاده از مطالب "آپاگا" با ذکر ماخذ آزاد است.

شمارگان ۱۰۰ بها ۵۰۰ تومان

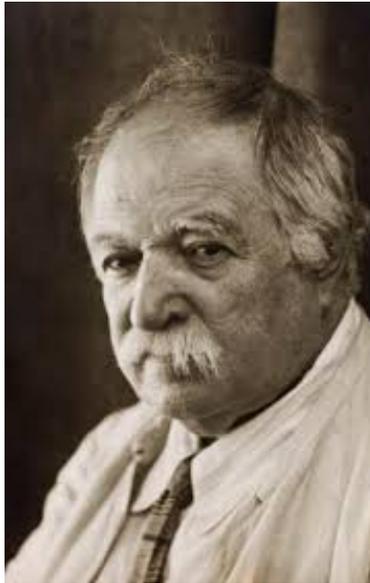
چاپ احسان-تهران چهارراه ولیعصر پلاک ۱۱۴۸

APAGA

Quarterly

آپاگا
فصلنامه

فصلنامه فرهنگی - اجتماعی مطالعات شرق شناسی ، ایران شناسی و ارمنی شناسی
An International Journal of Oriental Studies

آنتوان سوروگین

ISSN 1682-5438

شماره ۶۵ بهار (خرداد) ۱۳۹۵

No. 65, June 2016